

HARBIY XIZMATCHI SHAXSIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Asanov Ermekbay Orinbayevich

O'zbekiston Respublikasi harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti serjantlar tayyorlash oliy maktabi raketa artilleriya qurol-aslaxa xizmati boshlig'i, mayor.

Annotasiya: *Ushbu maqolamda harbiy xizmatchi shaxsig ta'sir etuvchi psixologik omillar to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *shaxs, psixologik jarayon, psixologik xususiyatlari, harbiy xizmatchi, harbiy jamoa.*

Shaxs-ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning sub'ekti bo'lmish individdir. Shaxsning ijtimoiy xulqiga-siyosiy, iqtisodiy, mafkuraviy, ma'naviy, axloqiy kabi turli kuchlar ta'sir qiladi. Bu kuchlar mohiyatan aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim alohida yo'nalishlarini belgilab beradi.

Shaxs turli ijtimoiy munosabatlar ta'sirida bo'ladi va ko'plab ijtimoiy institutlar (oila, mahalla, o'quv maskanlari, mehnat jamoalari, din, san'at, madaniyat va boshqalar) bilan bog'liq bo'ladi. Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlarini shakllanishida katta rol o'ynaydi. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs yo'nalishi shakllanib boradi. Shaxsni yo'nalganligi quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

- mas'uliyat;
- maqsadlar va ideallar;
- qiziqishlar va dunyoqarashlar.

Shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini o'zgartiruvchi omillar quyidagilardan iborat:

- milliy va ma'naviy qadriyatlar;
- ma'naviyat va ma'rifat;
- oila;
- mafkura va boshqalar.

Shaxs psixologik nuqtai nazardan quyidagi belgilarga ega:

- u aniq bir inson;
- muayyan jamiyatning a'zosi;
- muayyan jamoaga mansublik;
- muayyan bir faoliyat yoki faoliyatlar turi bilan shug'ullanadi;
- atrof-muhit va voqelikka nisbatan o'zining munosabatiga ega;
- o'ziga xos individual xususiyatlarga ega.

Bundan tashqari shaxs o'ziga xos quyidagi psixologik xususiyatlarga ham ega bo'ladi:

- o'z-o'zini anglash;
- individuallik-o'ziga xoslik;
- o'zini-o'zi boshqara olish layoqati;
- muayyan faoliyat turida namoyon qiladigan faolligi;

- ijtimoiy aloqa tizimiga qo'shilganligi.

Shaxs o'zidagi jamiki individual xususiyatlari bilan birgalikda muayyan bir insonni anglatadi. Individual xususiyatlariga insonni shaxsga aylantiradi. Uning shaxslilik darajasi ushbu individual xususiyatlarning qanchalik rivojlanganligiga bog'liq bo'ladi. Insondagi biologik omillar ham uning shaxsiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Uning biologik omillari quyidagilardan iborat:

- salomatligi;
- jismoniy rivojlanganlik darajasi;
- tana tuzilishi;
- bo'yi;
- og'irligi;
- muskul kuchi;
- o'pkasining hajmi va boshqalar.

Harbiy xizmatchi shaxsiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni bilishimiz uchun biz inson psixikasi to'g'risida to'la tushunchaga ega bo'lishimiz kerak bo'ladi. Inson psixikasi quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topgan:

1. Psixologik jarayonlari:

- bilish jarayonlari;
- hissiyot;
- iroda.

2. Psixologik xususiyatlar:

- shaxs yo'nalishi (ehtiyojlari, qiziqishlari va hakoza);
- temperament;
- xarakter;
- qobiliyatlar.

3. Psixologik holatlar:

- ko'tarinki kayfiyat;
- ruhiy tushkunlik;
- qoniqish hissi;
- o'z-o'zidan qoniqmaslik hissi.

4. Psixologik tuzilmalar:

- bilimlar;
- ko'nikmalar;
- malakalar;
- odatlar.

Ushbu sanab o'tilgan komponentlar har bir harbiy xizmatchida har xil rivojlanish yoki shakllanish darajasida bo'ladi. Masalan, birgina psixologik bilish jarayonlarini (sezgilar, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, xayol, tafakkur va nutq) olib ko'radigan bo'lsak, ular ham har bir kishida o'ziga xos qiyofaga ega bo'ladi. Inson har xil sezgilarga ega, ammo u har kishida har xil; kimdadir ko'rish sezgisi kuchli rivojlangan, kimdadir zaifroq.

Ofitserning o'z qo'l ostidagi harbiy xizmatchilardagi psixologik jarayonlarning xususiyatlarini to'g'ri baholay olish layoqati undagi kasbiy-pedagogik mahoratning muhim belgisi hisoblanadi.

Yo'nalganlik, temperament, xarakter, qobiliyat kabilar insonning psixologik xususiyatlari bo'lib, ularda insonning ichki dunyosi, ijtimoiy mohiyati o'z ifodasini topadi. Ushbu xususiyatlarni o'rganish tarbiyaviy ishlarni va harbiy xizmatni to'g'ri rejalashtirishga yordam beradi.

Ma'lum bir faoliyatlar bilan shug'ullanish natijasida insonda bilim, ko'nikma, malaka va odatlar kabi psixologik tuzilmalar shakllanadi. Ular insonning butun hayoti davomida rivojlanib va boyib boradi. Masalan, harbiy xizmatchi xizmat jarayonida o'zidagi siyosiy va harbiy bilimlarni, harbiy texnika va qurollarni ishlata olish bilan bog'liq ko'nikma va malakalarni, harbiy intizomga qat'iy bo'ysunish odatlarini o'zlashtiradi hamda rivojlantiradi. Ushbu sanab o'tilgan psixologik tuzilmalarni tashkil qiluvchi elementlarning o'zaro birligi inson shaxsining mohiyatini tashkil etadi.

Ofitser o'z faoliyatini samarali olib borish uchun nafaqat har bir harbiy xizmatchi psixologiyasini balki, harbiy jamoa psixologiyasini ham bilishi maqsadga muvofiq. Jamoa psixologiyasi-bu ma'lum bir insonlar guruhi yashaydigan muhit, ularning ma'naviy dunyosi. Harbiy xizmat sharoitida qism, batalon, vzvod, guruh, seksiya, ekipaj kabilar jamoalarga misol bo'la oladi.

Fikr, kayfiyat, o'zaro munosabatlar, an'ana, ehtiyoj va talablar jamoa psixologiyasini tashkil etadi. Harbiy jamoalarning rivojlanishiga xos bo'lgan bosqichlardan o'zlarining individual-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib, har bir harbiy xizmatchi turli darajadagi qiyinchiliklar bilan o'tadilar. Buni endigina harbiy xizmatga kelgan yosh askarlar misolida ko'rib chiqamiz. Ulardagi ko'nikish (adaptatsiya) davrini ruhiy va jismoniy jihatdan me'yorida o'tkazish bo'linmadagi harbiy intizomni mustahkamlashga yordam beradi. Moslashish shunday hodisaki, bunda atrof-muhitdagi va faoliyatdagi yangi omillar, sharoitlar ta'sirida shaxs ruhiyatida katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. Askarning harbiy xizmat sharoitlariga moslashishi jarayoniga harbiy xizmatning hamma tomonlari ta'sir etadi.

Ko'nikishning turli shakllari o'rtasida o'zaro yaqin aloqadorlik mavjud. Masalan, yosh askarning jangovar mahorati egallashi uning bo'linmadagi ijtimoiy muhitiga kirishiga yordam beradi. Bu narsa o'z navbatida ushbu askarning bo'linmadagi obro'yiga hamda jamoaning unga nisbatan bo'lgan munosabatiga ta'sir etadi. Va aksincha, askarning ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlik mashg'ulotlaridagi faolligi uning harbiy texnikani qanchalik muvaffaqiyatli o'rganishga hamda unda ishlay olishga bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy muhit yaxshi bo'lgan inoq jamoalarda harbiy mutaxassislikni egallash jarayonidagi qiyinchiliklar harbiy nizom qoidalari tez-tez buzilib turadigan bo'linmalardagiga qaraganda 3-4 marta kam bo'lar ekan. Yoki, yana bir misol: o'quv bo'linmalari bitiruvchilari o'zlari harbiy xizmat amaliyotini o'tgan qismlardan boshqa qismlarga xizmatga jo'natilganda ularda ko'nikish bilan bog'liq qiyinchiliklar ancha ko'p bo'ladi.

Harbiy xizmat sharoitlariga ko'nikish jarayoni yosh askar va uni o'ragan ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlashuv ekanligini e'tiborga olsak, uni shaxsiy va tashqi omillarga ajratish mumkin. Shaxsiy omillarga ijtimoiy tajriba, harbiy xizmatga munosabat, umumiy ma'lumot darajasi, muayyan mutaxassislikni egallashga bo'lgan qobiliyati, temperamenti va xarakter xislatlari kabilar kiradi. Jangovar navbatchilik, qorovullik xizmati, o'quv-tarbiya jarayoni, ruhiy tayyorgarlik, kichik komandirlarga rahbarlik usullari va jamoadagi o'zaro munosabatlar esa tashqi omillar sirasiga kiradi. Harbiy xizmat sharoitlariga ko'nikish ushbu faoliyatga moyilligi bo'lgan va boshlang'ich harbiy tayyorgarlikdan o'tgan yigitlarda nisbatan tez sodir bo'ladi. Askincha xizmatgacha bo'lgan davri betartib hayot kechirgan yoshlarda bu bosqich qiyinchilik bilan kechadi. Yosh askar inoq jamoaga tushsa-yu, harbiy xizmat uni qoniqtirsagina undagi umumiy ma'lumot va texnik qobiliyatlar mutaxassislikni tezroq egallashga hamda ko'nikish jarayonining oson kechishiga yordam beradi. Aksincha, mutaxassislik va xizmat vazifalari unga quvonch baxsh etmasa, ko'nikish jarayoni uzoqqa chuzilishi mumkin.

Fuqarolik hayotidan harbiy xizmat sharoitiga birdaniga o'tkazish har xil ko'ngilsizliklarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun bu bosqich komandirlar nazorati ostida amalga oshiriladi. Yosh askardagi harakter, qobiliyat va ko'nikmalar bu davrning qanday o'tishini belgilab beradi. Masalan, biri dilkash, ikkinchisi esa xutbin bo'lgan askarlarni olaylik. Dilkash askar xizmatga xos bo'lgan harbiy nizom talablarini va axloq me'yorlarini tezda o'zlashtirib oladi. Bundaylar jamoa topshiriqlarini ham ishtiyoq bilan bajaradilar va boshqa safdoshlariga bajonidil yordam beradilar. Odatda, ular mustahkam axloqiy-irodaviy xususiyatga ega bo'ladilar. Shu o'rinda hozirgi yosh askarlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida to'xtalishga to'g'ri keladi. Ular o'zlaridagi keng dunyoqarash va bilimdonliklari bilan ajralib turadi. Ularda mehnatga munosabat ijobiy bo'lib, Vatanga muhabbat hissi rivojlangan. Yoshlar har sohada mustaqillikka intiladilar, lekin, shuning bilan birgalikda ularga jamoa ta'siriga beriluvchanlik xos. Ulardagi fikr yuritish va faoliyat tarzi tengdoshlariga keng va atrofdagilarga bog'liq bo'lib, boshqalarga o'zini ko'rsatish qo'yish istagi ularda tez-tez paydo bo'lib turadi. Tajribasiz bo'lganliklari uchun ham bu harakatlar qo'pol agressiv usullar bilan amalga oshiriladi. Bu yoshdagi kishilar atrofdagi voqea-hodisalarga baho berishda ko'proq maksimalizm (bir yoqlamalik)ga berilishadi. Bunga sabab ulardagi sabr-toqatning yo'qligi. Shuningdek, ularga yana tug'ilib o'sgan joylariga nisbatan ma'naviy-ruhiy jihatdan bog'lanib qolish hodisasi ham xos bo'lib, bu narsa xizmat davrida ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi.

Yosh askarlarni safga quyishda harbiy qism va bo'linmalardagi harbiy xizmat o'tayotgan askarlar yordamidan foydalanish lozim. Bunday askarlar bo'linmada shakllangan an'analarning barqaror tashuvchilari hisoblanadilar. Ularning bilim va tajribalaridan ekipajlarni tuzishda hamda yosh askarlarga biriktirib quyish orqali ham foydalanish mumkin.

Harbiy xizmatchi shaxsini shakllantirishda faoliyat asosiy o'rin egallaydi. Harbiy faoliyatni turlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

1. O'quv faoliyati.
2. Maishiy faoliyat.
3. Har kungi xizmat faoliyati.
4. Jangovar faoliyat.

Harbiy xizmatchi shaxsini shakllantirish va rivojlantirish yo'llari:

- har bir harbiy xizmatchidagi bilish jarayonlarining rivojlantirish darajasini bilish va e'tiborga olish;

- harbiy xizmatchilarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirish;
- harbiy xizmatchilarda xizmatga nisbatan ijobiy munosabatlarini shakllantirish;
- harbiy va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarlik mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish;
- harbiy xizmatchilarni ixtirochilik va ratsionalizatorlik faoliyatiga jalb qilish;
- faoliyatni harbiy nizomlar asosida tashkil qilish;
- ularni o'z-o'zini o'qitish va o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatiga yo'naltirish;
- harbiy xizmatchilarni jo'shqin faoliyatga tortish (harbiy, ijtimoiy, sport va hakoza);
- harbiy jamoalarning tarbiyadagi rolini oshirish;
- tarbiyaviy ishlarga individual tartibda yondashish;
- o'quv va tarbiyaviy ishlarning sifati va samaradorligini oshirish;
- ijtimoiy omillarni faol ta'sirini oshirish;
- harbiy xizmatchidagi individual-psixik xususiyatlarni har tomonlama o'rganib shunga

asoslanib ular bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish;

- har bir xizmatchini o'z qobiliyatlarini to'g'ri baholashga o'rgatish;
- ularni jamoatchilik ishlariga jalb qilish;
- ularni o'z-o'zini tarbiyalashda yordam berish;
- harbiy va texnik bilimlar, ko'nikmalar va malakalarini egallashlariga yordam berish;
- ularda jang olib borish ko'nikmalarini shakllantirish;
- muayyan bir harbiy jamoaga qo'shilishi, komandirlar, boshliqlar va lavozimi tenglar

bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, qo'shinlarimizni jangovar va harbiy qudratini yanada kuchaytirish lozim bo'ladigan bugungi kunda armiyamizning asosiy o'zagini tashkil etadigan yosh ofitserlar, serjant va askarlarni Vatanga sodiq haqiqiy vatanparvar qilib tarbiyalash asosiy vazifa hisoblanadi. Ofitser amalga oshiradigan tarbiyaviy ishning ob'ekti muayyan inson, shaxs hisoblanadi. Demak, harbiy xizmatchilarni Vatanga sodiq, munosib askar qilib tarbiyalash uchun ularni shaxs sifatida o'rganish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://sibac.info/conf/pedagogy/c/391836>